

ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ

Сліпець О. О.

ВСТУП

Захист інтересів дітей має бути пріоритетом для країни, яка має розвиватися. Поступ України у цьому напрямку ілюструє низка змін у нормативних актах і практиці правозастосування, які спрямовані на захист прав дітей, що перебувають у контакті із законом. Негативні зміни, що їх принесло в життя українського суспільства повномасштабне вторгнення РФ в Україну, значно помножило проблеми дітей, які і без того з 2020 року зростали в умовах надзвичайної ситуації, спричиненої коронавірусною інфекцією. Вони пов'язані із чисельними злочинами, вчиненими військовими РФ щодо українських дітей: використання їх у конфлікті, їх вербування, вбивства, каліцтва, сексуальне насильство, депортація, примусове переміщення, катування, викрадення. Через наступ військ агресора, обстріли населених пунктів велика частина українських родин розділилась, частина дітей лишилася без нагляду й перебувають у ризикованій ситуації. Зміни, які тягнуть за собою вимушені переміщення, погіршення соціально-економічних умов життя в країні, порушеннями структури сімей, умов виховання й нагляду стають причинами збільшення вірогідності для дітей стати як жертвою чи очевидцем кримінального правопорушення, так і порушити закон. Часто для вирішення питань, необхідних для доказування в кримінальному провадженні, слідчі призначають судові психологічні експертизи, кількість останніх з року в рік збільшується. Їх висновки забезпечують слідство й суд важливими, часто ключовими доказами. З огляду на широкий обсяг експертних завдань й методичні вимоги проведення судових психологічних експертиз, проведення експертних досліджень підсвічують проблеми, які принесла у життя українських дітей війна. Низка суттєвих перемін у житті дітей приносять також і перемини у практиці проведення судових психологічних експертиз щодо дітей. В ході проведення досліджень експерта часто зустрічаються із ситуаціями, коли документи, що раніше містили значиму інформацію про дітей, тепер її не несуть, частина документів втрачені натомість значно зросла інформативність вмісту гаджетів, якими користуються діти.

Ефективність й швидкість збору документів, що містять необхідну інформацію, й врешті повнота й швидкість проведення судової психологічної експертизи значною мірою залежить від орієнтування експертів і практиків правозастосування в змінених умовах й оновлення

методичних прийомів, рекомендацій для експертів й слідчих, від ефективної взаємодії експертів і практиків правозастосування.

1. Розвиток і функціонування судової психологічної експертизи щодо неповнолітніх як відображення юридичної практики щодо неповнолітніх в Україні

Судова психологічна експертиза у 60-тих роках ХХ сторіччя, відродилася у зв'язку зі змінами в тоді ще радянське законодавство і мала імпульси для розвитку зі здобуттям Україною незалежності у зв'язку із орієнтуванням кримінального судочинства щодо дітей із карального до відновного підходу. В Україні питанням судово-психологічної експертизи неповнолітніх у кримінальному процесі увагу приділяли увагу В. В. Романюк¹, В. В. Бедь², О. В. Землянська³, Ю. І. Ємець⁴ та інші. У роботах перерахованих вище науковців розглянуті теоретичні питання судово-психологічної експертизи неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, досліджено питання структури індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх, які вчинили певні види правопорушень, питання професійних якостей експерта-психолога. У науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України розроблені методики проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх потерпілих у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом неналежного виконання обов'язків по догляду за дитиною, у методиці судово-психологічної експертизи у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статеві недоторканості значної уваги приділено дослідженню неповнолітніх, розроблено методику судової психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних⁵. В цих роботах визначені предмет, об'єкти судового експертного дослідження, описані основні етапи його проведення. Водночас множина стрімких кардинальних змін в практиці судового експертного дослідження дітей потребує їх аналізу й модернізації експертних методичних прийомів.

Перші кроки впровадження в національне законодавство норм правосуддя, дружнього до дитини, розпочалося в скорому часі після отримання Україною незалежності. Конвенція прав дитини

¹ Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія/ В. В. Романюк. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252с.

² Бедь В. В. Юридична психологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і переробл. Київ: МАУП, 2004. 436 с. С. 160-166.

³ Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. / О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2012. 300 с.

⁴ Ємець Ю.І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*, № 2, 2015. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FI LA=&_S21STR=urpp_2015_2_21. Дата звернення 12.09.2025.

⁵ Реєстр методик проведення судових експертиз. URL : <https://rmpse.minjust.gov.ua/>. Дата звернення 15.09.2025.

ратифікована Верховною радою у 1991 році. У 2001 році прийнятий Закон про охорону дитинства⁶, починаючи з 2009 року прийнята і впроваджувалася Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, в 2012 році в Україні ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, в 2016 започатковано Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453⁷. 2018 році вперше схвалено національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей – на період до 2023 року⁸. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року⁹ містить підсумки досягнутого за попередні роки, оцінку нинішнього стану й нових викликів.

Починаючи із 2023 року впроваджується пілотний проєкт залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги¹⁰, створений і поповнюється реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей¹¹, зростає кількість «Зелених кімнат», які організовуються при університетах МВС України, відділах й управліннях поліції, експертних установах, створюються центри захисту дитини (за моделлю

⁶ Про охорону дитинства. Закон України. Документ №2402-III від 26.04.2001. Ред. 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>. Дата звернення 25.09.2025.

⁷ Про затвердження Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року. Документ 453-2018-п. від 30.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#n10>.

⁸ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>. (дата звернення 15.09.2025).

⁹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2028 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2028 р. № 708-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#n11>. (дата звернення 15.09.2025).

¹⁰ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2023 № 493/5/67/32. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>

¹¹ Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги URL : <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/reystr-psychologiv/> (дата звернення 15.09.2025).

Барнахус)¹², здійснюється спеціалізація слідчих, прокурорів, суддів¹³, створюються методичні матеріали для їх роботи¹⁴,¹⁵.

Одним із наслідків імплементації в національне законодавство і практику правозастосування норм правосуддя, дружнього до дитини, є розширення спектру завдань судових експертів, підвищення значення судової психологічної експертизи у доказуванні¹⁶.

Повномасштабне вторгнення рф в Україну стало причиною кардинальних, трагічних змін у функціонуванні суспільства й життя дітей, які заступили по катастрофічності стрес, який принесла пандемія COVID 19.

Судові психологічні експертизи можуть бути ключовим аргументом і у цивільних позовах щодо визначення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, стають важливим інструментом доказування, одним з шеругу ключових доказів у кримінальних провадженнях, сторонами в яких є діти з будь-яким процесуальним статусом. Крім цього, в ході виконання судових психологічних експертиз експерту розкривається вся палітра умов розвитку дитини, а також змін цих умов, що їх викликала війна.

Загрозливими наслідками збройної агресії рф проти України стали порушення прав дитини, визначених Конвенцією про права дитини й факультативними протоколами до неї, воєнними злочинами, відповідно норм міжнародного гуманітарного права: вбивства, катування, заподіяння каліцтв, зґвалтування депортація, викрадення, використання дітей у збройному конфлікті. За словами спеціальної посланниці Генерального секретаря Ради Європи з питань становища дітей України Тордіс Гильфадоттір, кількість викрадених рф дітей більша за

¹² Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): Наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства Внутрішніх справ, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>. (дата звернення 15.09.2025).

¹³ Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>. (дата звернення 15.09.2025).

¹⁴ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.

¹⁵ Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей. Методичні рекомендації. Літвінова В.В., Цуцкірідзе М.С. та ін. Київ. 2023. 78 с.

¹⁶ Сліпець О.О. Особливості організації призначення і проведення судових експертиз щодо дітей, які перебувають в контакті із законом. *Наукові перспективи: журнал*. 2025 № 8 (62) 2025. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8\(62\)-1019-1031](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8(62)-1019-1031). с. 1598. С. 1019-1032.

19,5 тисяч¹⁷, згідно даних державної платформи «Діти війни» Міністерства реінтеграції разом Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України, депортованими та/або примусово переміщеними є 19546 українська дитина за даними «Bring kids back», а за даними з відкритих російських джерел таких дітей 744 тис.¹⁸. Станом на 26 вересня 2025 року повернено в Україну 1605 дитини. За даними цієї ж платформи, 654 дитини загинуло (за даними Офісу Генерального прокурора), 2169 є зниклими безвісти, 20 постраждало від сексуального насильства.

Крім того, згідно наших спостережень, війна принесла суттєві негативні зміни у життя дітей, які діючи комплексно, серед іншого, стають причинами того, що неповнолітні й малолітні стають жертвами чи очевидцями злочину або самі вчиняють кримінальні правопорушення. Дослідження наукових публікації значною мірою компліментарне нашим спостереженням. Це фактори впливу макросередовища (в країні, у громаді), в сфері освіти, в родині, змінені фактори внутрішньої позиції дитини і її психічного стану.

Вимушені переміщення родин з регіонів та міст, найбільш небезпечних для життя, зруйнованих чи окупованих. Згідно даних Міністерства соціальної політики станом на вересень 2025 року в Україні зареєстровано близько 4,4 млн. внутрішньо переміщених осіб, з них близько 900 тис. діти¹⁹, відповідно до відомостей, поданих на сайті Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, загальна кількість мігрантів з України станом на 01 липня 2025 року становить орієнтовно 6,800 осіб, серед них третина (29%) діти²⁰.

Такі обставини тягнуть за собою інші негативні явища, які у взаємозв'язку спричиняють суттєві зміни у життєвому становищі й психічному благополуччі дітей. Як показують наукові дослідження, частина цих наслідків вже очевидні, частина передбачувані, масштаб інших нам, з огляду на нелінійну модель розвитку ситуації війни і її

¹⁷ Реальна цифра викрадених Росією українських дітей – понад 19 500. Ексклюзивне інтерв'ю Тордіс Гильфадоттір українському радіо. URL : <https://ukr.radio/news.html?newsID=106958>. (дата звернення 26.09.2025).

¹⁸ Діти війни. Державна платформа URL : <https://childrenofwar.gov.ua/>. (дата звернення 26.09.2025).

¹⁹ Сайт Державного підприємства Інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики, сім'ї і єдності України» URL : <https://www.ioc.gov.ua/en/analytics/dashboard-vpo>.

²⁰ Сайт Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України. URL:<https://me.gov.ua/view/f8c09c88-94e6-4018-ac53-d8bca0309257>.

наслідків, наразі невідомий²¹. На нашу думку, на сьогодні основними факторами кардинальних змін в соціальній ситуації розвитку українських дітей і їх внутрішньої позиції є такі.

Ускладнення доступу дітей до соціальних, освітніх послуг через збільшення навантаження на територіальні громади, які прийняли значну кількість вимушених переселенців. Вилучення багатьох дітей із системи позашкільної освіти звужує обсяг їх соціальної активності, зменшує можливості функціонування в різних групах дітей, поза навчальним класом й групою знайомих за місцем проживання. Ба більше, багато хто позбавлений навіть і такої можливості, залишаючись на навчанні on-line в навчальних закладах населених пунктів, звідки евакуйовалися. Ці діти не мають достатньо варіативного безпосереднього спілкування з ровесниками й педагогами, позбавлені можливості формувати навички долати реальні перешкоди й вирішувати конфлікти. Громада за таких умов не завжди виконує завдання соціального контролю й підтримки. Соціальна ситуація розвитку дітей порушується. On-line навчання, зменшення доступу дітей до позашкільної освіти має наслідком і значне занурення дітей у віртуальне середовище, залежність від гаджетів. Дослідження науковців Дніпровського державного медичного університету показали, що більшість опитаних ними підлітків проводили в мережі від чотирьох до семи годин й зауважили у своєму стані негативні зміни: відчуття невдачі, втрата інтересу до раніше улюблених справ, знижений настрій. Серед опитаних також виявлено підвищену кількість суїцидальних думок, ризик самоушкодження²². Дослідження дніпровських медиків корелює із дослідженнями науковців різних країн про підвищений ризик для підлітків через надмірне використання соціальних мереж: порушення відчуття особистого благополуччя, симптоми депресії у дітей, які широко послуговуються пасивним використанням соціальних медіа^{23, 24, 25}, збільшення ризику

²¹ Чабан О.С. Нелінійна модель розвитку ситуації з ментальним здоров'ям населення України в період війни та післявоєнний період. Спроба прогнозу. *Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя»* № 21 (583), 2024 р

²² Огоренко В, Тимофеев Р, Гарібова Л, Крамарчук Д, Шорніков А. Використання соціальних мереж підлітками: потенційний вплив на психіку і поведінку. *PMGP* [інтернет]. 30, Червень 2024 [цит. за 21, Вересень 2025];9(2): URL <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/473>

²³ Brooks S, Longstreet P. Social networking's peril: Cognitive absorption, social networking usage, and depression. *Cyberpsychology*. 2015;9(4). DOI: <https://doi.org/10.5817/CP2015-4-5>.

²⁴ Frison E, Eggermont S. Exploring the Relationships Between Different Types of Facebook Use, Perceived Online Social Support, and Adolescents' Depressed Mood. *Social Science Computer Review*. 2016;34(2):153-171. DOI: <https://doi.org/10.1177/0894439314567449>

²⁵ Aalbers G, McNally RJ, Heeren A, De Wit S, Fried EI. Social media and depression symptoms: A network perspective. *Journal of Experimental Psychology: General*. 2019;148(8):1454-1462. DOI: <https://doi.org/10.1037/xge0000528>

розвитку прогулів у школі, конфліктів у родині, зменшення підтримки з боку близьких, підсилення відчуття самотності²⁶, порушення формування самооцінки з огляду на деформування процесу соціального порівняння, формування залежності від псевдо-соціального схвалення («лайки») й збереження видимої картини життя²⁷, спотворення уявлень про людей через парасоціальні on-line стосунки²⁸, страх бути of-line й пропустити щось важливе в віртуальній спільноті, заохочення в мережах до вживання психоактивних речовин, самоушкоджувальної поведінки, вразливості до кібербулінгу. За нашими спостереженнями, серед підлітків поширене користування для знайомств та розваг платформами, які несуть значний ризик для дитини й містять шкідливий контент. Маючи проблеми в побудові міжособових стосунків, які є частими для підлітків, діти часто шукають компенсації саме у віртуальному середовищі, серед яких і платформи для знайомств. Одним із таких є телеграм бот «Дайвінчик», який свого часу виник «ВКонтакте», згодом перемістився в Telegram. Попри можливість для українців обрати свою мову в інтерфейсі платформи, наявність в її оформленні української символіки, вона лишається ворожою із російською рекламою й наративами²⁹, із сумнівною славою боту, з допомогою якого педофіли підшукують собі жертву, без системи захисту, верифікації особи і її віку³⁰. Це створює значні ризики для дітей, які можуть стати жертвами секс-грумінгу й іншого сексуального насилля з боку дорослих чоловіків чи прийняти рішення скоїти злочин проти національної безпеки, спокусившись на грошову винагороду вербувальника.

Однією з *ілюстрацій* ризику, який несе «Дайвінчик», є випадок з нашої експертної практики. Чотирнадцятирічна дівчинка-підліток зі значною емоційною чутливістю, високим інтелектом, різноманітними інтересами мала ускладнення у взаєминах з ровесниками, не маючи серед них таких, чий рівень розвитку, на її думку, відповідав би їй.

²⁶ Vannucci A, McCauley Ohannessian C. Social Media Use Subgroups Differentially Predict Psychosocial Well-Being During Early Adolescence. J Youth Adolesc. 2019;48(8):1469-1493. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01060-9>

²⁷ Nesi J, Prinstein MJ. Using Social Media for Social Comparison and Feedback-Seeking: Gender and Popularity Moderate Associations with Depressive Symptoms. J Abnorm Child Psychol. 2015;43(8):1427-1438. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-015-0020-0>

²⁸ Weinstein E. Adolescents' differential responses to social media browsing: Exploring causes and consequences for intervention. Computers in Human Behavior. 2017;76:396-405. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.038>

²⁹ Що не так з популярним в Україні Telegram-ботом зніомств «Дайвінчик»? URL: <https://vctr.media/ua/shho-ne-tak-z-populyarnym-v-ukrayini-telegram-botom-dlya-znajomstv-spojler-rosijskyj-slid-192695/>

³⁰ Дайвінчик – РОЗІЙСЬКИЙ бот для ПЕДОФІЛІВ та ЗБОЧЕНЦІВ. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=t4kWywHFvOU>

Дівчинці неприємний високий ступінь конкурентності, брутальності в підлітковому середовищі. На платформі «Дайвінчик» познайомилась із, як вона думала спочатку, молодим 23-річним чоловіком. Спілкування з новим знайомим приваблювало дівчинку його м'якістю, зацікавленістю її переживаннями, розповіді чоловіка про його нещасливі романтичні стосунки через зрадливу дружину хвилювали, викликали співчуття. З часом дівчинка погодилася на особисті зустрічі, які тривали упродовж певного часу з перервами. Ці перерви пропонував чоловік, мовляв через його тривогу з приводу віку дитини. У дівчинки сформувалася емоційна прив'язаність, яку не вже не порушило ні зізнання чоловіка про те, що йому 36 років, ні його прохання надіслати йому фото її грудей, тіла в обмін на подарунки. Дякуючи спостережливості матері, яка побачила у дитини іграшку, гроші на яку батьки не давали й підозріле повідомлення у «спливаючому віконечку» телефону доньки, чоловіка (віком 47 років, який мав дружину й двох доньок, старших за потерпілу) викрито, розпочато кримінальне провадження. Найгіршого не сталося, водночас у дівчинки в ході експертного обстеження виявлено почуття провини (через притягнення чоловіка до кримінальної відповідальності), відхилення у розвитку сексуальності, дитина відвідує спеціаліста з психічного здоров'я.

Як стверджує Юлія Діденко, співзасновниця та голова правління благодійного фонду «Голоси дітей», кожен п'ятий завербований спецслужбами ворога – підліток, вербування здійснюється через Telegram канали, застосовуючи різні прийоми – від псевдодружби до шантажу, а додатковими факторами ризику є відсутність довіри, емоційного контакту підлітка в родині, формальна залученість до соціальних інституцій, «формальний патріотизм» учителів³¹. Аналіз даних Офісу Генерального прокурора України свідчить, що про стрімке зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки, вчинених дітьми, упродовж 2024-2025 років.

Дія факторів вимушеного переміщення, зменшення доступу дітей до очного шкільного й позашкільного навчання, постійне зростання ризиків, пов'язаних із значним зануренням дітей у віртуальне середовище підсилюється *негативними змінами в особистісному, емоційному виховному і підтримуючому ресурсі дорослих членів родин дітей*. Погіршення економічної ситуації в країні, падіння рівня статків значної кількості мешканців країни, значна зайнятість батьків/матерів є

³¹ Підлітки у фокусі війни: Олена Розвадовська про вербування дітей, мовні конфлікти, патріотизм і вибір майбутнього. Сайт фонду «голоси дітей». URL : <https://voices.org.ua/news/pidlitki-u-fokusi-vijni-olena-rozvadovska-pro-verbuвання-ditej-movni-konflikti-patriotizm-i-vibir-majbutnogo>

причиною зменшення часу, проведеного з дітьми. Наслідки хронічного стресу, перевтоми, який нині має більшість членів суспільства, стають причиною змін в емоційному реагуванні людей в сторону дратівливості, нестриманості, агресивності. Дослідження фахівців у сфері психічного здоров'я показують високу залежність погіршення психічного благополуччя дітей від хронічного стресу батьків, що його зумовлює війна³². Така ситуація разом із *порушенням структури родин* через мобілізацію, загибелі когось із батьків є причинами зменшення педагогічної компетентності батьків, зростання домашнього насильства. Експертна практика указує, що більшість дітей, що є потерпілими від сексуального насильства, розвивалися в неналежних умовах родинного виховання, які з цієї причини перебувають у слабкій позиції³³.

Прикладом негативного впливу на розвиток дитини комплексу соціальних факторів, є життєва історія дівчинки щодо якої проводилася психологічна експертиза. Дитина разом із сестрою, старшою на два роки, виховувалася немолодим батьком, її матір померла, коли дівчинці було три роки. Наша підекспертна виконувала великий обсяг домашньої і хатньої роботи, не відвідувала гуртків і секцій. Разом із батьком і сестрою дівчинка неодноразово переїжджала із одного села до іншого, врешті оселилися в одному із містечок, де родина й жила упродовж часу повномасштабного вторгнення. Навчання *of-line* у школі містечка організовано не було, навчання *on-line* дівчинці не давалося: з її слів, учителі пояснювали незрозуміло, часто кричали, тож вона отримувала завдання із розсилки групового чату, дивилася освітні відео й виконувала завдання, які потім відсилала вчителям. Не маючи можливості відвідання гуртків чи спортивних секцій, натомість продовжувала виконувати хатню роботу, час від часу ходила з батьком на його роботу в бюро поховань, часто доглядала за дітьми співмешканця своєї сестри, бачила, що той вчиняє домашнє насильство щодо своєї юної співмешканки, що вони разом вживають канабіс. Друзів у селищі дівчинка собі не знайшла. Батько не забезпечував медичний нагляд доньки, бо не довіряв лікарям, не реагував належним чином на те, що його старша (неповнолітня) донька співмешкає з чоловіком, який її б'є. Відпочинком, доступним для дитини, було читання, переважно романи. З інших родичів члени цієї родини спілкувалися, переважно, по телефону, найбільше із сестрою батька дівчат. Неочікувано для усіх членів родини фізичний стан батька різко погіршився, попри втручання

³² Lai, B. S., Hadi, F., & Llabre, M. M. (2014). Parent and child distress after war exposure. *British Journal of Clinical Psychology*, 53(3), 333–347.

³³ Солтер Анна. Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей. пер. з англ. О.Титаренко. Харків : Виж-во «Ранок» 2022. 288 с.

в ситуацію його сестри, яка забезпечила госпіталізацію хворого, він помер через інсульт. Після поховання дитина лишилася в домі зі своєю старшою сестрою і її співмешканцем, які вживали алкоголь, доглядала дітей, лишившись сама зі своїм горем. Ввечері нетверезий співмешканець сестри звалтував дівчинку, наказував мовчати, погрожуючи вбити сестру. Отож, дитина була позбавлена належного сімейного виховання, її батько, який вочевидь любив свою дитину, на жаль, не мав достатнього особистісного ресурсу для виховання дітей. За цих умов ніхто з педагогів школи, у якій дитина отримувала освіту упродовж трьох років, не поцікавився умовами розвитку дівчинки, в характеристиці, що її надала школа, йшлося про старанність, дисциплінованість й неконфліктність дитини, достатній рівень її знань, громада, сільські і селищні ради в селах і селищі, де жив чоловік зі своїми доньками, не забезпечили ні контролю, ні підтримки родини. Дитина не мала нікого поруч себе, з ким би могла обговорити свою життєву ситуацію, була наодинці зі своїм горем в ситуації втрати батька, опинилася в ситуації небезпеки, стала жертвою злочину.

Посттравматичні зміни в психіці дітей, які пережили (й переживають) обстріли, евакуацію, порушення ментального здоров'я дітей^{34, 35, 36}, найбільш поширеними з яких є тривога, депресія, психосоматичні порушення: порушення сну, біль в області спини і живота. Згідно наукових досліджень, вимушені переселення, спричинені війною, порушують когнітивні схеми соціальної безпеки, які формуються саме в дитячому й підлітковому віці через оцінку себе, соціуму й прогнозованого майбутнього у сприйманні власного життя й суджень, оцінок цих подій дорослими³⁷. Очевидно, що всі українські діти більшою чи меншою мірою зазнали впливу війни, ураження відчуття особистої безпеки. В найскладніших ситуаціях це втрата індивідуального відчуття захищеності упродовж тривалого часу через обстріли, втрату значимих людей, втрату сімейного життя, перебування

³⁴ Сохор, Н., Ясній, О., Смашна, О. і Гапімова, Н. (2024) «Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків (огляд літератури)», *Психосоматична медицина та загальна практика*, 9(1). DOI: 10.26766/pmgrp.v9i1.471.

³⁵ World Health Organization (2018) Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region: No public health without refugees and migrant health. URL : <https://iris.who.int/handle/10665/311347>. Дата звернення 25.09.2025.

³⁶Чекстаре О.Ю. Вплив війни і вимушеного переміщення на душевне здоров'я українських дітей. October 6, 2023 • Valencia, Kingdom of Spain • Collection of scientific papers «SCIENTIA». Section 10. Psychology and Psychiatry/ P. 63-65. URL : <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1234>

³⁷ Annu Rev Clin Psychol. / Slavich GM Social safety theory: a biologically based evolutionary perspective on life stress, health, and behavior. DOI:10.1146/annurev-clinpsy-032816-045159 Published March 2020. – Vol. 16 (1). – P. 265-295.

далеко від друзів, своїх домівок, міст, країни. Такі зміни можуть стати як причиною порушення дитиною закону з огляду на відхилення у формуванні особистості, порушення поведінки, так і збільшити її шанси стати потерпілим від злочину, вчинити самогубство.

Комплекс перерахованого, за нашими міркуваннями й спостереженнями останнього року, є серйозним фактором *ризiku суїцидів дітей*. Про збільшення кількості спроб дитячих суїцидів йдеться на платформі ГО «Форпост»³⁸, за оцінками ж професора Дениса Угриня³⁹, кількість самогубств та самоушкоджувальної поведінки після війни зростає, через падіння згуртованості громадян країни, які перед тим зросли під час війни. За нашими міркуваннями, негативні явища, зумовлені перевтомою дорослих, зменшенням їх виховного потенціалу в обставинах тривалої війни «на виснаження», зростання ізольованості дітей від «живих» контактів у різних соціальних інституціях уже сприяють збільшення ризику самогубств.

Прикладами поєднання низки факторів, зумовлених повномасштабним вторгненням, які стали в низку причин самогубства підлітків, є один із випадків, який став предметом досудового розслідування. Хлопчика тринадцяти років бабуся знайшла повішеним в своєму домі в одному із селищ. У цьому селищі до повномасштабного вторгнення хлопчик жив разом зі матір'ю, сестрою та батьками матері. Батько вихованням дітей не займався. З початком війни матір хлопця з дітьми виїхала в місто, яке розташоване трохи далі від лінії фронту. На новому місці разом із цією родиною в одній квартирі жила і тітка хлопця зі своєю донькою. В новому місті мешкання хлопець в школу не вступав, продовжував навчатися on-line в своєму селищі, не відвідував він і гуртків чи секцій, друзів в не знайшов, хобі, окрім ігор в телефоні й перегляду мультфільмів «Аніме» не мав (матір про це захоплення не знала, вважала улюбленим мультфільмом сина твір Волта Діснея). Спілкувався хлопець з декількома своїми однокласниками, взаємодія, переважно, здійснювалася через спільні on-line ігри та чати в спільних з ними групах, під час поїздок хлопця до бабусі й діда в своє попереднє місце мешкання. Самогубство дитини стало повною несподіванкою для членів родини, матір і бабуся з дідусем говорять про те, що хлопець поведився як зазвичай, чекав скорої мандрівки з родиною. Проте, за результатами допитів дітей та відомостей, що містилися в телефоні

³⁸Чому діти вчиняють самогубства та як цьому запобігти. Від Форпост 24.09.2024 Сайт ГО «Форпост» URL: <https://forpost-center.org/chomu-dity-vchynayut-samogubstva-ta-yak-tsomu-zapobigty/>

³⁹ НейроNews: психоневрологія і нейропсихіатрія. №4 (150)2024.с.6-9 URL : <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2024/4%28150%29/pages-6-9/samoushko-dzhuvalna-povedinka-v-ditey-ta-pidlitkiv-mozhливosti-terapevtichnogo-ocinyuvannya#gsc.tab=0>

підлітка стало відомо, що спілкування хлопця з молодшою на два роки сестрою відбувалося з постійними конфліктами, водночас саме вона познайомила брата з небагатьма дітьми із селища, зокрема, і з дівчинкою, з якою у хлопця були нетривалі романтичні взаємини. Реальних зустрічей у юної пари було декілька, водночас між ними виник конфлікт під час on-line взаємодії, хлопець вважав, що дівчина йому не довіряє, зраджує тому закрила від нього свій аккаунт. У відповідь закрив свій аккаунт і хлопець, почав заводити нові знайомства в Telegram боті «Дайвінчик». У хлопчика упродовж тривалого часу був знижений настрій, який змінювався нетривалими періодами видимого гарного настрою (який спостерігали товариші під час прогулянки селищем). Поганий настрій проявлявся у змісті спілкування з дівчинкою, з якою в нього були стосунки: у скаргах на нищість життя, розмовах про смерть, пересиланнями повідомлень, які ту лякали. Дівчинка писала хлопчику про те, що він її лякає, вона плаче, просила припинити, а потім попросила перерви у спілкуванні. Хлопець обговорював свою романтичну проблему із товаришем, не розкриваючи усього змісту свого конфлікту з дівчинкою, врешті з причин, яких у збережених повідомленнях хлопчика відновити не вдалося, посварився й зі своїм товаришем, образив його. Сестра померлого хлопчика бачила, як за два дні до смерті брат дивиться «страшні відео», у ході допиту описувала його дратівливість, небагатослівність, небажання розкривати свої переживання, виходити до столу, де члени родини вітали діда з днем народження. Напередодні дня смерті у хлопця був день народження, матір і сестра його привітали по телефону, бабуся й дід зранку, ввечері бабуся принесла торт. Товариші в гості для привітань не приходили, хоча хлопець згідно свого бажання лишився у селищі у діда з бабою (можливо, не знали про день народження). В подарунок підліток отримав гроші – з огляду на його бажання мати ноутбук, мав домовленість про те, що родина буде накопичувати кошти для його придбання. Хлопець, як слідує з довідки про навчання, що її надала школа, практично не долучався до on-line навчання близько місяця, матір і бабуся з дідом про це, вочевидь, не знали, відомостей про комунікацію класного керівника й матері немає. В день смерті хлопець не долучався до навчання, відмовився від прогулянки з товаришем, сказав, що буде виконувати домашнє завдання, відхилив пропозицію допомоги у виконанні «домашки» товаришу було чути звуки якогось мультфільму. В повідомленнях хлопця, що зберіг його телефон, є діалог з товаришем, в якому хлопці намагалися збагнути причини поведінки дівчини, з якою так і не помирився наш герой, далі – його висловлювання про свою нікчемність, про те, що він даремне образив дівчину й друга, про те, що він приносить усім нещастя; в одному із діалогів є вихваляння

хлопчика про те, що він викупив велику кількість цигарок й відчуває змінений стан свідомості. Діти не змогли впізнати сигналів небезпеки в повідомленнях і реакціях хлопчика, дорослі їх не помітили, про місяць «прогулів» школи класний керівник матері, певно не повідомив, в довідці про долучення учнів класу до занять хлопцю ставили прогули й після його смерті. Така сумна історія дитини, що була вилучена зі звичного місця проживання й не включена до груп спілкування, соціальних інститутів на новому місці мешкання. Маючи спотворену переважанням on-line спілкування, «звужену» соціальну ситуацію розвитку, обмежене декількома товаришами коло спілкування, позбавлений підтримки з боку батька, не маючи емоційного контакту з іншими дорослими членами родини, які хлопця любили й турбувалися за нього, але з огляду на зайнятість не розпізнали зниженого настрою досить тихого й малоконфліктного підлітка, який не створював значних проблем, не знали про його переживання, зміст контенту, який той переглядає, характер проблем. Настрій хлопчика погіршувався через невдачу у спілкуванні в його маленькій значимій групі, іншої значимої діяльності чи групи, де б хлопець міг компенсувати свої невдачі, він не мав.

2. Модернізація методичних підходів як умова ефективності судової психологічної експертизи неповнолітніх

Наведені вище приклади, а також низка інших, окрім ілюстрування проблем, з якими зустрічаються сучасні українські діти, указує на необхідність змін в методичних підходах щодо визначення обсягу й змісту документальних вихідних даних, необхідних для проведення судових психологічних експертиз. Зокрема, інформативність таких традиційних іще декілька років тому джерел інформації про дитину як характеристики з місць навчання й місця проживання, зменшується, офіційні документи з оцінками дітей часто не відображають ні реального рівня обізнаності дитини, ні, на жаль, її реальної включеності в навчальний процес. Натомість значно зростає цінність інформації, яку містять телефони й інші гаджети дітей, їх електронні щоденники, документи навчального закладу, які відображають форму роботи школи, відвідування дітьми навчального закладу чи долученням до on-line уроків, а також отримання неформальних відомостей про дитину від імені педагогів, наявність чи відсутність реального спілкування дитини в класі чи школі, способи отримання дітьми оцінок тощо.

Тут ми пропонуємо перелік документальних вихідних даних, які можуть нести важливу інформацію щодо умов розвитку дитини, рушійних сил її поведінки в юридично значимій ситуації, а також наслідків правопорушення, яке торкнулося дитини, для її розвитку. Цей

перелік є результатом поєднання науково-методичних знань, що вже є усталеними в практиці, й знанням про те нове, що приносить в практику судової психологічної експертизи реалії життя. Це такі групи документів: офіційні біографічні; медичні документи; документи, які містять оцінки спеціалістів щодо умов та рівня психічного розвитку дитини і її поведінку; матеріали, які містять опис іншими особами умов та рівня психічного розвитку та поведінки дитини; які містять власні тексти неповнолітнього, його письмове спілкування з іншими дітьми чи з дорослими; продукти діяльності дитини; інші матеріали, які відображають діяльність дитини в юридично значимій ситуації.

Офіційні біографічні документи: свідоцтво про народження дитини, довідки про місце проживання і склад її сім'ї, про вимушене переміщення, переїзди, про місце навчання і її зміну, навчальні досягнення: особова справа учня, свідоцтва навчальних досягнень, учнівські щоденники, електронні щоденники на фізичних носіях, документи, що містять відомості про позашкільні заняття (спортивні школи, студії, центрів естетичного виховання юнацтва, спеціалізовані навчальні центри тощо), ухвали суду в разі наявності спору батьків щодо участі у вихованні підекспертного й довідки, акти, рішення суду, що містять відомості про притягнення батьків підекспертного до відповідальності за невиконання обов'язків із виховання і навчання дитини; документи, що містять відомості про розслідування правоохоронцями порушень поведінки підекспертного до віку настання кримінальної відповідальності. Нині часто у відповідь на запит про надання інформації про позашкільну освіту дитини експерт отримує відомості про її відсутність, а відомості про успішність меншою мірою відображають загальноосвітній рівень дитини. Ця інформація має бути порівняною із іншими відомостями. Бували у нашій практиці й випадки, коли частина документів втрачені через обстріли й пожежі. В такому разі зростає значущість повідомлень рідних неповнолітнього й самої дитини, які мають бути піддані порівнянню.

Медичні документи: медична картка амбулаторного хворого на ім'я дитини («Історія розвитку дитини»), яка містить важливу інформацію щодо перинатального, інтранатального періоду життя, періоду новонародженості, раннього психомоторного розвитку підекспертного. Цей документ може містити відомості щодо недостатнього харчування, догляду і лікування, порушення адаптації після психотравматичних подій тощо, медичні картки стаціонарного хворого чи витяги з них (ця інформація може не відповідати змісту розповіді батьків підекспертного); документи, які відображають звернення дитини до фахівців у сфері психічного здоров'я. Медичні документи опосередковано відображають певні аспекти життя (у тому разі –

кризові), поведінки, умов розвитку дитини; містять інформацію щодо наявності чи відсутності порушень психічного здоров'я (у разі наявності відомостей про наявність у дитини психічного розладу, відставання розумового розвитку, РАС слід проводити комплексну психолого-психіатричну експертизу).

Документи, що містять оцінки спеціалістів щодо умов і рівня психічного розвитку дитини та її поведінку. Це можуть бути психолого-педагогічні характеристики, акти оцінки рівня безпеки дитини, висновки спеціалістів-психологів, висновки про комплексну оцінку розвитку дитини, довідки або висновки інклюзивно-ресурсного центру, органу опіки й піклування, довідки про проходження дитиною реабілітаційних (психокорекційних) освітніх програм, результати психодіагностичних досліджень, документи, складені за результатами пробації).

Протоколи допитів інших осіб (свідків, потерпілих, інших підозрюваних), у яких зафіксовані відомості, що відображають їхні знання про підекспертну дитину, її розвиток та поведінку в юридично значущій ситуації. Експертний аналіз такої інформації полягає у відкиданні оціночних суджень та у виділенні найбільш повторюваних смислових елементів (ознак) щодо особливостей психічного розвитку й індивідуально-психологічних особливостей дитини. Для експертного аналізу показань свідків найбільшу інформаційну цінність мають відомості, які відображають хід психічного розвитку неповнолітнього, умов його виховання, основні інтереси, звички, хобі (зокрема й у період, що безпосередньо передував подіям делікту, який розслідується), характеристики референтної групи, особливості ухвалення життєвих рішень, способи реагування в проблемних ситуаціях, наявність і характеристика планів на майбутнє. Особливого значення такі документи мають за обставин, коли частина офіційних документів втрачені. В такому разі попри наявність відмінностей в суб'єктивних показаннях, за результатами психологічного аналізу множини показань можливо вичленити значимі елементи інформації щодо умов розвитку дитини.

Документи, отримані у процесі слідчих дій з електронних пристроїв підекспертного (з електронних пристроїв, якими він користується). Це можуть бути: власні тексти неповнолітнього, листування, публікації у соціальних мережах та в інших інтернет-ресурсах, записки, щоденники, звуко– фото чи відеофіксація діяльності підекспертного або його взаємодії з іншими людьми (зокрема, ровесниками); інформація, зафіксована в папках «Збережене», «Вибране» тощо (словесні тексти, звукові чи відеозвернення, монологи, послання); інформація щодо користування платформами знайомств, історії пошукових запитів браузера. Ці матеріали містять ознаки внутрішніх спонукань

підекспертного, безпосередні враження щодо минулих і поточних подій його життя, фантазії, мрії, про особисте ставлення до явищ дійсності чи окремих людей, копінг-стратегії, особливості взаємодії із представниками референтної групи, з особами, що могли впливати на формування мотивації, пов'язаної із протиправними діями, щодо виникнення проблем через користування ігровими сайтами, сайтами знайомств чи месенджерами тощо).

Стосовно цієї групи документів необхідно враховувати заборону самостійного збирання експертом матеріалів, тобто не вивчати самостійно технічні засоби (гаджети) підекспертних. Належними документами для проведення експертного дослідження є протоколи огляду, завірені скриншоти інтернет сторінок, інформація, збережена на фізичних носіях (оптичний диск, карта пам'яті тощо), які відібрані, зафіксовані замовником експертизи у належному процесуальному порядку (акт огляду, висновки експертів комп'ютерно-технічних досліджень), належно оформлені та долучені до матеріалів кримінального провадження. Авторство текстів, ідентифікація осіб, чие мовлення зафіксоване у звукових файлах, а також осіб, які зафіксовані на фото чи відеозаписах, повинні бути встановлені в процесуальному порядку. Невідповідність записів і скриншотів таким вимогам тягне за собою необхідність складання клопотань, оскільки до компетенції експерта психолога не входить ідентифікація осіб, що потребує додаткового часу на листування й задоволення слідчим клопотань.

Предмети, створені дитиною, чи документи, які їх фіксують: малюнки, ескізи, фото виробів, робочі зошити тощо. Відображають коло інтересів, хобі, рівень розвитку моторної і когнітивної сфери, індивідуальність дитини, особливості ставлення до оточення і навколишньої дійсності, емоції, почуття, способи соціалізації, сфери діяльності, у яких дитина успішна, копінг-стратегії.

Інші документи, що містять відомості про діяльність дитини в юридично значущій ситуації: статті, відеозаписи програм (ток-шоу), у яких висвітлено події, які є предметом розслідування у кримінальному провадженні. Використання цих відомостей має ті ж застереження щодо способу їх отримання, як і знімки з екранів. Не слід очікувати від цих джерел об'єктивного висвітлення інформації, вони мають цінність як предмет обговорення з підекспертним щодо його ставлення до оприлюднення відомостей про нього, впливу оприлюднення на трансформації системи відношень тощо).

Документи, які містять об'єктивні ознаки делікту (залежно від конкретної події, які містять відомості про протиправну подію): протоколи огляду місця події, звіти банків, чеки, висновки експертів (судово-медичні (потерпілого й підозрюваного), судово-психіатричні, та

інші). У цих документах зазвичай міститься опис способу (-ів) вчинення кримінального правопорушення, що може опосередковане характеризувати (відображати) специфіку реалізації дій підекспертного у ситуації делікту, притаманної (або не властивої) для його індивідуального стилю діяльності.

Протоколи процесуальних дій, проведених за участю підекспертного (допит, одночасний допит, слідчий експеримент, впізнання) та додатки до них, які можуть містити відомості про специфіку індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього, що виявилася під час проведення процесуальних дій.

Високий ступінь регламентованості судової експертної діяльності, заборона за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, є джерелом нових завдань, що лежать у царині методичного забезпечення експертної діяльності, вдосконалення процесуальних і позапроцесуальних форм взаємодії експерти зі слідчими.

Експерт наділений процесуальним правом впливати на обсяг документальних джерел інформації шляхом складання клопотань^{40, 41, 42}. Для отримання найповнішого обсягу об'єктів експерт має розуміти, в яких документах і речових доказах можуть міститися потрібні йому вихідні дані і назвати їх в клопотанні.

Непроцесуальні види роботи, консультування та лекції⁴³ надають експерту можливість впливати на формулювання питань, які найточніше відображатимуть запит слідства чи суду, донести слідчим значення запиту експерту.

ВИСНОВКИ

В Україні відбувся значний поступ в розбудові правосуддя, дружнього до дитини. Поруч із цим повномасштабне вторгнення РФ в Україну є джерелом нових викликів для практиків правозастосування й

⁴⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 09.09.2025).

⁴¹ Про затвердження Інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ М-ва внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення 09.06.2025).

⁴² Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 09.06.2025).

⁴³ В. А. Бідняк, Г. С. Бідняк, К. О. Чаплинський. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с.

експертів з огляду на суттєві негативні зміни в умовах розвитку дітей. Ці зміни, порушуючи соціальну ситуацію розвитку дітей, уражаючи їх базові потреби в безпеці, соціальній взаємодії тощо, підвищує ймовірність для неповнолітніх і стати жертвою злочину так і бути суб'єктом його вчинення. За нашими спостереженнями, вивченням статистичних даних, досліджень науковців у сфері психічного здоров'я, основними змінами є такі: вимушені переміщення родин з регіонів та міст, найбільш небезпечних для життя, зруйнованих чи окупованих; ускладнення доступу дітей до соціальних, освітніх послуг через збільшення навантаження на територіальні громади, які прийняли значну кількість вимушених переселенців; значне занурення дітей в on-line середовище під час навчання, спілкування з ровесниками, дозволяя; негативні зміни в особистісному, емоційному, виховному, контролюючому і підтримуючому ресурсі дорослих членів родин; порушення структури сімей; посттравматичні зміни в психіці дітей. Суттєві зміни в умовах життя дітей закономірно привели до зміни в об'єктах, які можуть відображати умови життя. Так, обстріли населених пунктів, руйнування, спричинені війною, можуть привести до втрати документів, зменшення включеності дитини у реальну соціальну взаємодію в школі, в життя громади значно зменшує інформативність характеристик, висока вірогідність відчуження дітей і батьків може привести до неінформативності показань батьків щодо актуальної життєвої ситуації дитини. Значне занурення дитини в on-line середовище значно збільшує цінність відомостей, здобутих з електронних пристроїв дітей, насамперед, мобільного телефону. Оперативне оновлення методичних прийомів судових експертів психологів, з урахуванням перерахованих змін, й ефективне донесення інформації слідчим є важливим чинником виконання судових психологічних експертиз з дотриманням принципів повноти дослідження в оптимальні строки.

АНОТАЦІЯ

Авторка, ґрунтуючись на емпіричних даних, отриманих в ході виконання судових психологічних експертиз щодо дітей за період повномасштабного вторгнення РФ в Україну, результатах досліджень науковців у сфері психічного здоров'я, статистичних даних, які відображають зміни в умовах життя й розвитку українських дітей, сформулювала й описала основні чинники, які докорінно змінили соціальну ситуацію розвитку неповнолітніх і малолітніх в Україні за час війни, показала, що ці зміни закономірно спричиняють до змін в інформативності документальних джерел інформації, які відображають умови розвитку дитини, описала основні джерела вихідних документальних експертних даних для проведення судових

психологічних експертиз щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Література

1. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія/ В. В. Романюк. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252с.
2. Бедь В. В. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : МАУП, 2004. 436 с. С. 160-166.
3. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. / О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2012. 300 с.
4. Ємець Ю.І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*, № 2, 2015. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03. Дата звернення 12.09.2025.
5. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL : <https://rmpse.minjust.gov.ua/>. Дата звернення 15.09.2025.
6. Про охорону дитинства. Закон України. Редакція від 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. Дата звернення 25.09.2025).
7. Про затвердження Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року. Документ 453-2018-п. від 30.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#n10>. Дата звернення 15.09.2025.
8. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>. (дата звернення 15.09.2025).
9. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2028 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2028 р. № 708-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#n11>. Дата звернення 15.09.2025.
10. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Міністерства юстиції

України від 07.03.2023 № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>. Дата звернення 15.09.2025.

11. Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги URL : <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/reystyr-psychologiv/>. Дата звернення 15.09.2025.

12. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): Наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства Внутрішніх справ, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>. (дата звернення 15.09.2025).

13. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>. Дата звернення 15.09.2025.

14. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.

15. Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей. Методичні рекомендації. Літвінова В.В., Цуцкірідзе М.С. та ін. Київ. 2023. 78 с.

16. Сліпещ О.О. Особливості організації призначення і проведення судових експертиз щодо дітей, які перебувають в контакті із законом. *Наукові перспективи: журнал*. 2025 № 8 (62) 2025. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8\(62\)-1019-1031](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8(62)-1019-1031). с. 1598. С. 1019-1032.

17. Реальна цифра викрадених Росією українських дітей – понад 19 500. Ексклюзивне інтерв'ю Тордіс Гильфадоттір українському радіо. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=106958>. Дата звернення 26.09.2025.

18. Діти війни. Державна платформа URL : <https://childrenofwar.gov.ua/>. (дата звернення 26.09.2025).

19. Сайт Державного підприємства Інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики, сім'ї і єдності України» URL: <https://www.ioc.gov.ua/en/analytics/dashboard-vpo>. Дата звернення 26.09.2025.

20. Сайт Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України. URL: <https://me.gov.ua/view/f8c09c88-94e6-4018-ac53-d8bca0309257>. (дата звернення 26.09.2025).

21. Чабан О.С. *Нелінійна модель розвитку ситуації з ментальним здоров'ям населення України в період війни та післявоєнний період. Спроба прогнозу*. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя» № 21 (583), 2024 р.

22. Огоренко В, Тимофеев Р, Гарібова Л, Крамарчук Д, Шорніков А. Використання соціальних мереж підлітками: потенційний вплив на психіку і поведінку. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/473>. Дата звернення 25.09.2025.

23. Brooks S, Longstreet P. Social networking's peril: Cognitive absorption, social networking usage, and depression. *Cyberpsychology*. 2015;9(4). DOI: <https://doi.org/10.5817/CP2015-4-5>. Дата звернення 20.09.2025.

24. Frison E, Eggermont S. Exploring the Relationships Between Different Types of Facebook Use, Perceived Online Social Support, and Adolescents' Depressed Mood. *Social Science Computer Review*. 2016;34(2):153-171. DOI: <https://doi.org/10.1177/0894439314567449>. Дата звернення 25.09.2025.

25. Aalbers G, McNally RJ, Heeren A, De Wit S, Fried EI. Social media and depression symptoms: A network perspective. *Journal of Experimental Psychology: General*. 2019;148(8):1454-1462. DOI: <https://doi.org/10.1037/xge0000528>. Дата звернення 20.09.2025.

26. Vannucci A, McCauley Ohannessian C. Social Media Use Subgroups Differentially Predict Psychosocial Well-Being During Early Adolescence. *J Youth Adolesc*. 2019;48(8):1469-1493. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01060-9>. Дата звернення 20.09.2025.

27. Nesi J, Prinstein MJ. Using Social Media for Social Comparison and Feedback-Seeking: Gender and Popularity Moderate Associations with Depressive Symptoms. *J Abnorm Child Psychol*. 2015;43(8):1427-1438. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-015-0020-0>. Дата звернення 25.09.2025.

28. Weinstein E. Adolescents' differential responses to social media browsing: Exploring causes and consequences for intervention. *Computers in Human Behavior*. 2017;76:396-405. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.038>. Дата звернення 25.09.2025.

29. Що не так з популярним в Україні Telegram-ботом зніомств «Дайвінчик»? URL: <https://vctr.media/ua/shho-ne-tak-z-populyarnym-v-ukrayini-telegram-botom-dlya-znajomstv-spojler-rosijskyj-slid-192695/>. Дата звернення 25.09.2025.

30. Дайвінчик – ROzzІЙСЬКИЙ бот для ПЕДОФІЛІВ та ЗБОЧЕНЦІВ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=t4kWywHFvOU_. Дата звернення 25.09.2025.

31. Підлітки у фокусі війни: Олена Розвадовська про вербування дітей, мовні конфлікти, патріотизм і вибір майбутнього. Сайт фонду «голоси дітей». URL: https://voices.org.ua/news/pidlitki-u-fokusi-vijni-olena-rozvadovska-pro-verbuvannya-ditej-movni-konflikti-patriotizm-i-vibir-majbutnogo_. Дата звернення 25.09.2025.

32. Lai, B. S., Hadi, F., & Llabre, M. M. (2014). Parent and child distress after war exposure. *British Journal of Clinical Psychology*, 53(3), 333–347.

33. Солтер Анна. Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей. пер. з англ. О.Титаренко. Харків : Виж-во «Ранок» 2022. 288 с.

34. Сохор Н., Ясній О., Сماشна О. і Гашімова Н. (2024) «Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків (огляд літератури)», *Психосоматична медицина та загальна практика*, 9(1). DOI: 10.26766/pmgrp.v9i1.471.

35. World Health Organization (2018) Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region: No public health without refugees and migrant health. URL : <https://iris.who.int/handle/10665/311347>. Дата звернення 25.09.2025.

36. Чекстаре О.Ю. Вплив війни і вимушеного переміщення на душевне здоров'я українських дітей. October 6, 2023, Valencia, Kingdom of Spain. Collection of scientific papers «SCIENTIA». Section 10. Psychology and Psychiatry/ Р. 63-65. URL : <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1234>. Дата звернення 25.09.2025.

37. Annu Rev Clin Psychol. / Slavich GM Social safety theory: a biologically based evolutionary perspective on life stress, health, and behavior. DOI:10.1146/annurev-clinpsy-032816-045159 Published March 2020. Vol. 16 (1). P. 265-295.

38. Чому діти вчиняють самогубства та як цьому запобігти. Від Форпост 24.09.2024 Сайт ГО «Форпост» URL: <https://forpost-center.org/chomu-dity-vchynayut-samogubstva-ta-yak-tsomu-zapobigty/>.

39. НейроNews: психоневрологія і нейропсихіатрія. Науковий журнал №4 (150)2024. С. 6-9. URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2024/4%28150%29/pages-6-9/samoushko-dzhuvalna-povedinka-v-ditey-ta-pidlitkiv-mozhливosti-terapevtichnogo-ocinyuvannya#gsc.tab=0>.

40. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 09.09.2025).

41. Про затвердження Інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ М-ва внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення 09.06.2025).

42. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 09.06.2025).

43. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с.

Інформація про автора:

Сліпець Олена Олексіївна,

завідувач сектору Донецького Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру

Міністерства внутрішніх справ України,

судовий експерт вищого кваліфікаційного класу,

здобувач III рівня академічної освіти

Національного наукового центру

«Інститут судових експертиз ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса»

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0454-2707>